

دوفصل نامه علمي-تخصصي

معارف رضوي و رسانه

سال دوم، شماره چهارم، (پياپي ۴)، پاييز و زمستان ۱۳۹۲
کد: ۲۰۲۲

صاحب امتياز: مرکز پژوهش‌های اسلامی سازمان صدا و سیماي جمهوری اسلامی ایران
مدیر مسئول: حجت‌الاسلام والمسلمین دکتر علی نهماوندی

سرديبير: محمود زنده‌دل

مدیر اجرائي: مسلم علی مهدي

مشاور علمی: حجت‌الاسلام والمسلمین سید محمد عیسی‌نژاد

ارتباطات و هماهنگی: مجتبی فانی

ناشر: مرکز پژوهش‌های اسلامی صدا و سیماي جمهوری اسلامی ایران

ویراستار: ابوذر هدایتی

صفحه‌آرا: محمد صادقی

بها: ۴۵۰۰۰ ریال

دفتر مرکزی: قم، بلوار امین، مرکز پژوهش‌های اسلامی صدا و سیما، ص. پ. ۳۱۳۳ - ۳۷۱۸۵

سامانه ارتباطات: ۱۱ - ۳۳۹۱۵۵۱۰ - ۰۲۵

تلفن تحریریه مجله: ۳۲۲۱۵۱۰۶ - ۰۵۱

دفتر ارتباطات: تهران، جام جم، ساختمان شهید رهبر، زیرزمین، تلفن: ۲۲۰۱۴۷۳۸، نمابر: ۲۲۱۶۴۹۹۷

دفتر خراسان: مشهد، خیابان امام خمینی علیه السلام، جنب باغ ملی، ساختمان صبا، طبقه سوم،

تلفن: ۳۲۲۱۵۱۰۶ - ۰۵۱، نمابر: ۳۲۲۱۵۱۰۸ - ۰۵۱

Email: m. razavi@irc. ir - www. irc. ir

فهرست

- سخن نخست ۹
- نقد مجموعه تلویزیونی ولایت عشق از منظر بازنمایی سبک زندگی رضوی ۱۲
سعید طاوسی مسرور
- سبک زندگی و بایسته‌های سرگرمی در رسانه ملی، با تأکید بر آموزه‌های امام رضا علیه السلام .. ۲۹
مسلم علی‌مهدی
- نقش تربیتی رسانه ملی در شکل‌گیری سبک زندگی اسلامی؛ با فرازهایی از سخنان
امام رضا علیه السلام سبک زندگی رضوی ۵۰
زهره طاهرپور، خدیجه قاسمی
- بهداشت فردی در سبک زندگی رضوی؛ مروری بر کتاب رساله الذهبیه ۸۳
فائزه قربانی
- برداشت‌هایی از سبک زندگی امام رضا علیه السلام در کتاب عیون اخبار الرضا علیه السلام ۱۱۰
مصطفی فروتن تنها

نقد مجموعه تلویزیونی ولایت عشق از منظر بازنمایی سبک زندگی رضوی

سعید طاوسی مسرور*

چکیده

مجموعه تلویزیونی ولایت عشق ذهنیت بسیاری از ایرانیان از طیف‌های گوناگون درباره امام رضا (ع) را شکل داده است. از این رو، نقد آن از جنبه‌های مختلف فنی و محتوایی ضرورت می‌یابد. از آنجا که سبک زندگی از موضوع‌هایی است که امروزه پژوهشگران حوزه‌های مختلف علوم انسانی، بسیار به آن توجه کرده‌اند، در این نوشتار به نقد محتوایی این مجموعه تلویزیونی، از منظر بازنمایی سبک زندگی رضوی پرداخته شده است. این کار از آن جهت ضرورت دارد که آشنایی بیشتر مردم با سیره امام رضا (ع)، از اهداف اصلی این مجموعه تلویزیونی بوده است. برای نشان دادن سیره امام باید «چگونه زیستن» آن حضرت را به تصویر کشید و این همان بازنمایی سبک زندگی رضوی است. سبک زندگی رضوی (در نسبت خود)، سیره اجتماعی (در نسبت دیگران) و سیره عبادی (در نسبت خداوند) قابل تبیین است که در این نقد به هر سه محور پرداخته شده است.

کلیدواژگان: امام رضا (ع)، مجموعه تلویزیونی ولایت عشق، سبک زندگی رضوی، سیره فردی، سیره اجتماعی، سیره عبادی.

مقدمه

مجموعه تلویزیونی ولایت عشق که نخستین بار حدود سیزده سال پیش از شبکه یک سیمای جمهوری اسلامی ایران پخش شد، به سبب جاذبه بالای تصویر در قیاس با متن (مثنوی یا منظوم) و صوت (سخنرانی، سرود) ذهنیت بسیاری از ایرانیان از طیف‌های گوناگون درباره امام رضا علیه السلام را شکل داده و در شکل‌گیری درک جمعی و فهم کنونی ما از تاریخ و سیره امام رضا علیه السلام نقش جدی داشته است. از این رو، نقد محتوایی آن ضرورت می‌یابد.

برای نشان دادن سیره امام باید «چگونه زیستن» آن حضرت را به تصویر کشید و این همان بازنمایی سبک زندگی رضوی است؛ زیرا سبک زندگی در نگاه اسلامی، «مؤمنانه زیستن در همه عرصه‌ها و شئون زندگی» است. (مصباح یزدی، ۱۳۹۲: ۵) از این رو، از «چگونه زیستن» امام رضا علیه السلام می‌توان تعبیر به سبک زندگی رضوی کرد. در یک تقسیم‌بندی، سبک زندگی رضوی در سه محور سیره فردی، سیره اجتماعی و سیره عبادی قابل تبیین است. (پورامینی، ۱۳۹۱: ۵-۷، ۱۷-۱۹)^۱ در این نوشتار بر همین اساس به نقد محتوایی مجموعه تلویزیونی ولایت عشق، از دیدگاه بازنمایی سبک زندگی رضوی در سه محور یادشده خواهیم پرداخت.

ارزیابی کلی محتوای مجموعه تلویزیونی ولایت عشق

در ارزیابی کلی درباره محتوای ارائه شده در این مجموعه، اشکال‌های تاریخی متعددی وجود دارد، (میرخندان، ۱۳۹۲) اما از نظر انطباق با منابع تاریخی و روایی،

۱. سیره در زبان عربی از ماده سیر است. سیر یعنی حرکت و راه رفتن و سیره یعنی نوع راه رفتن. علمای لغت در تبیین معنای سیره این معانی را ذکر کرده‌اند: طریقه (جوهری، ۱۳۷۶: ج ۲: ۶۹۱)، روش (زمخشری، ۱۳۸۶: ۴۳)، سنت (سید علی خان مدنی، ۱۳۸۴: ج ۸: ۱۴۴) و چگونگی رفتار (بستانی، ۱۳۷۵: ۵۰۷). بنابراین می‌توان سیره هر فرد را «چگونگی زیستن» یا «سبک زندگی» وی دانست. از این رو سیره فردی یعنی سبک زندگی در نسبت با خود، سیره اجتماعی یعنی سبک زندگی در نسبت با دیگران و سیره عبادی یعنی سبک زندگی در نسبت با خدا.

در قیاس با برخی از دیگر آثار تاریخی سینما یا تلویزیون، پذیرفتنی تر است، به ویژه در آنچه که مستقیماً به شخص امام رضا علیه السلام مربوط می شود. با وجود کتاب *عیون اخبار الرضا علیه السلام* از شیخ صدوق که به طور اختصاصی درباره تاریخ و سیره امام رضا علیه السلام نوشته شده و بیشتر بودن اطلاعات تاریخی درباره آن حضرت در قیاس با برخی امامان معصوم علیهم السلام، مانند امام مجتبی علیه السلام و امام سجاد علیه السلام و نیز حجم قابل توجه پژوهش های انجام شده درباره امام رضا علیه السلام، کار نویسندگی این سریال نسبت به برخی سریال های تاریخی، مانند تنها ترین سردار یا مختارنامه، راحت تر بوده و حتی برخی دیالوگ های فیلم، به ویژه بیانات امام رضا علیه السلام، مستقیماً و با کمترین تغییر یا بدون تغییر از منبع تاریخی یا روایات، به ویژه از همان کتاب شیخ صدوق استخراج شده است. مانند سکانس مهم و اثرگذار مناظرات امام رضا علیه السلام با عالمان دیگر ملل^۱ یا مقایسه آن حضرت درباره پذیرفتن ولایت عهدی مأمون با رفتار حضرت یوسف علیه السلام در دربار عزیز مصر^۲ از این رو، محتوای این مجموعه از سوی برخی مراجع عظام تقلید، مانند آیت الله العظمی مکارم شیرازی تأیید شد. (فخیم زاده، ۱۳۹۱)

این مجموعه می توانست با بهره گیری مستمر از یک ناظر و نه صرفاً یک مشاور آشنا به تاریخ و سیره معصومان علیهم السلام و آموزه های مکتب اهل بیت علیهم السلام و نیز آگاه از ویژگی های رسانه در کنار کارگردان و صرف وقت بیشتر در مرحله تحقیق و نگارش، تصویری بهتر و منسجم تر از شیوه رهبری شیعه به وسیله امام رضا علیه السلام و سیره سیاسی، اجتماعی، علمی و فرهنگی آن حضرت و سبک زندگی رضوی ارائه کند. مهدی فخیم زاده در نگارش متن متحمل زحمات فراوان شده و افزون بر بیست و چند جلد کتاب، مانند تاریخ یعقوبی، زندگی سیاسی امام رضا علیه السلام، نوشته علامه جعفر مرتضی عاملی و راویان امام رضا علیه السلام،

۱. لوح فشرده ۹.

۲. اواخر لوح فشرده ۱۰، دقیق ۵۶ - ۵۸.

نوشته شیخ عزیزالله عطاردی را خواننده است (فخیم‌زاده، ۱۳۸۹) و از راهنمایی برخی مشاوران تاریخی - مذهبی، مانند استاد فقید سید جعفر شهیدی، استاد صادق آیینه‌وند و حجت‌الاسلام دکتر رسول جعفریان بهره‌مند بوده است، ولی به ظاهر خط‌های اصلی مطالعه ایشان بیشتر درباره فضای آن دوران و کلیات تاریخ امام رضا علیه‌السلام و رویدادهای مهم مرتبط با ایشان بوده است. در چنین مجموعه‌ای باید افزون بر نویسنده فیلم‌نامه، فردی کارشناس با نگاهی جامع، سیره امام را در جنبه‌های گوناگون، تبیین و در اختیار نویسنده فیلم‌نامه قرار دهد تا فیلم در نشان دادن «چگونه زیستن» امام یا به تعبیر دیگر سبک زندگی رضوی موفق باشد. به علاوه در این سریال به ادعای کارگردان به جهت دراماتیک ساختن کار، تقریباً از حدود نیمی از دوران امامت امام (از آغاز امامت در سال ۱۸۳ تا سال ۱۹۳ قمری که مرگ هارون الرشید رخ داد) که هم‌زمان با اقامت امام در مدینه در دوره خلافت هارون است، صرف نظر شده و این مسئله سبب شده معرفی ناقصی از امام رضا علیه‌السلام به مخاطب صورت بگیرد. از این رو، مقاطع ارائه شده از زندگانی امام رضا علیه‌السلام توازن ندارد و بیشتر بر دوران اقامت ایشان در مرو، ولایت عهدی و شهادت آن حضرت، تمرکز و علاوه بر حذف دوران امامت امام در مدینه، از سفر آن حضرت به ایران نیز تصویری ناقص ارائه شده است. این در حالی است که مسائلی همچون رقابت و جنگ امین و مأمون برای خلافت و نبرد طاهر بن حسین، سردار مأمون و علی بن عیسی بن ماهان، سردار امین و سرانجام فتح بغداد و قتل امین که برای روایت زندگانی امام هشتم علیه‌السلام باید بیان شود، اما در حد حاشیه، زمان فراوانی را به خود اختصاص داده و حاشیه جای متن را گرفته است. این وضعیت درباره برخی شخصیت‌های فرعی هم صدق می‌کند که بیش از حد به آنان پرداخته شده است؛ یعنی نبود توازن در پرداخت به شخصیت‌ها نیز دیده می‌شود. از این رو، طبیعی است با تأکید بیش از حد بر دراماتیک بودن اثر و

اصل قرار دادن رویدادهای سیاسی مانند جنگ‌ها و پرداختن به انبوه شخصیت‌های فرعی یا گاهی خیالی و ساختگی، دیگر چندان جایی برای نمایش سیره امام و نشان دادن سبک زندگی رضوی به مخاطب نمی‌ماند. بنابر گفته کارگردان، مجموعه ۳۰ قسمتی ولایت عشق، این‌گونه تقسیم‌بندی شده است: دوازده قسمت درباره مرگ هارون، جنگ دو برادر و خلافت مأمون؛ پانزده قسمت درباره ضرورت ولایت‌عهدی امام رضا علیه السلام، هجرت و سفر امام و بررسی عمل تاکتیکی امام و سه قسمت درباره حرکت مأمون به سوی بغداد و شهادت حضرت رضا علیه السلام. (میرخندان، ۱۳۹۲) در همین تقسیم‌بندی می‌توان بی‌توجهی به سبک زندگی رضوی را دید چنان‌که در کل لوح فشرده چهارم، اساساً امام رضا علیه السلام برای دقایقی کوتاه و حتی در حد چند ثانیه هم حضور ندارد.

در جهت تقویت شخصیت‌های فرعی می‌بینیم که ظاهراً برای جذب مخاطب به سبک هالیوودی، نقش زنان بیش از حد در سریال پررنگ شده، به ویژه نقش‌های مربوط به خانم‌ها لادن طباطبایی و مریلا زارعی، که حتی بارها در سریال شاهد سوارکاری آنان هستیم. فخریم‌زاده در گفت‌وگویی در این باره گفته است: «گفتیم که از شما هنرنمایی نمی‌خواهیم. ما کسی را می‌خواهیم که بتواند اسب‌سواری کند و حرکات نمایشی انجام دهد»، (میرخندان، ۱۳۹۲) اما اینکه زنان در آن دوران در میدان جنگ، سوار بر اسب، در درگیری با سربازان حکومتی شرکت کنند و به راحتی، کارهایی انجام دهند که حتی از برخی مردان برنیاید،^۱ نه تنها مایه شگفتی است، بلکه اساساً به این جذابیت‌های کاذب ناسازگار با سبک زندگی رضوی نیازی نیست؛ زیرا صرف پرداختن به موضوع امام رضا علیه السلام برای مخاطب ایرانی و شیعه آنقدر جذاب است که اگر آن را خوش‌ساخت و با کیفیت بالای فنی ارائه کنیم، به این‌گونه تقلیدها از هالیوود و بالیوود نیاز نباشد.

۱. برای نمونه لوح فشرده سوم، دقایق ۱۵ - ۱۸، لوح فشرده چهارم، دقایق ۱۵ - ۱۶، ۶۳ - ۶۴.

نقد ولایت عشق از منظر سیره فردی امام رضا علیه السلام

صبر از ویژگی‌های امام رضا علیه السلام است. آن حضرت شکیبایی را از ویژگی‌های اصلی مؤمن و از نشانه‌های دست‌یابی به حقیقت ایمان می‌دانند. (کلینی، ۱۳۶۵: ج ۲: ۲۴۱ - ۲۴۲؛ ابن شعبه حرانی، ۱۴۰۴: ۴۴۶) ولایت عشق در بازنمایی این صفت امام، موفق عمل کرده و علاوه بر نشان دادن بردباری امام در برابر رنج‌های ولایت‌عهدی اجباری،^۱ در بیانات امام پس از رسمیت یافتن ولایت‌عهدی، آن حضرت، صبر را از صفات امامان پیش از خود برمی‌شمرد.^۲

آراستگی و اهمیت دادن به نظافت، از دیگر مظاهر سیره فردی آن حضرت است (پورامینی، ۱۳۹۱: ۶۷ - ۶۹) چنان که از آن حضرت نقل شده که پاکیزگی از اخلاق انبیاست. (ابن شعبه حرانی، ۱۴۰۴: ۴۴۲) به نظر می‌رسد انتخاب جامه سپید و تمیز در انتقال این صفات امام به مخاطب، اثرگذار بوده است. در این مجموعه امام را می‌بینیم که لباسی ساده، اما آراسته و تمیز دارند و نعلین‌های ساده‌ای به پا کردند یا اگر با پای برهنه هستند، پاهایشان بسیار تمیز است.^۳ البته بر خلاف آنچه در ولایت عشق می‌بینیم، به ظاهر این جامه سپید لباس ایشان، در روز عید فطر بوده است (خنجی اصفهانی، ۱۳۷۵: ۲۳۷) و این گونه نبوده که امام فقط چنین جامه‌ای (ردای سپید) بپوشند، بلکه مانند امامان پیش از خود (البته جز امیرالمؤمنین علیه السلام و امام حسن علیه السلام در هنگام خلافت که به سبب قرار گرفتن در جایگاه حاکم به تأسی از رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم خود را در سطح پایین‌ترین افراد جامعه قرار می‌دادند) جامه‌های زیبا و نو مانند جبه خز می‌پوشیدند. (پورامینی، ۱۳۹۱: ۷۵ - ۷۶؛ جعفریان، ۱۳۹۱: ۳۵۶ - ۳۵۷) این مسئله با ساده‌زیستی امام هیچ تناقضی ندارد و سادگی و بی‌تکلفی در سراسر زندگی

۱. برای نمونه لوح فشرده پنجم، دقایق ۵۹ - ۶۳، لوح فشرده هفتم، دقایق ۴۷ - ۵۸، لوح فشرده دهم، دقایق ۴ - ۱۰.

۲. لوح فشرده هفتم، دقیقه ۳۱.

۳. برای نمونه لوح فشرده پنجم، دقیقه ۴۵، لوح فشرده هشتم، دقیقه ۲۹.

امام جاری بود. آن حضرت جامه ارزان و خشن می پوشید اما در دیدار با مردم خود را می آراست و لباس فاخر بر تن می کرد. (پورامینی، ۱۳۹۱: ۷۴ - ۷۵؛ جعفریان، ۱۳۹۱: ۵۷۶ - ۵۷۷؛ ناجی، ۱۳۸۷: ۷۷ - ۷۹) در نگاهی کلی، ولایت عشق در بازنمایی ساده زیستی امام موفق بوده، اما از نکته پیش گفته صرف نظر کرده است.

نظر به محدودیت کارگردان در نشان دادن شخصیت امام رضا علیه السلام به صورت کامل، برخی ویژگی های فردی امام چندان امکان به تصویر کشیده شدن ندارد. صفات یادشده مواردی بود که بیشتر امکان نمایش داشت و این مجموعه در حد توان خود آنها را ارائه کرده است. انتخاب بازیگر نقش امام نیز مناسب بود؛ زیرا بلندقامتی ایشان باعث می شود در لانگشات ها به خوبی دیده و حضورش احساس شود. حرکت های آرام و باطمینان و صدای پخته، حرفه ای و پرطنین او که مدتی طولانی از آن استفاده نشده بود، در خلق شخصیت وارسته ای همچون امام رضا علیه السلام بسیار کارساز بوده است. (سریال های تاریخ اسلام فخم زاده، ۱۳۹۲)

نقد ولایت عشق از منظر سیره اجتماعی امام رضا علیه السلام

از آنجا که سیره اجتماعی امام بیشتر در تحلیل ارتباط ایشان با دیگران قابل تبیین است، برای بازتاب سیره اجتماعی حضرت در سریال ولایت عشق بهتر بود ارتباط ایشان با برخی یاران اصلی و نزدیک امام رضا علیه السلام مانند ابن ابی عمیر، احمد بن ابی نصر بزنطی، داوود رقی، زکریا بن آدم قمی، صفوان بن یحیی و فضل بن شاذان نیشابوری و برخی دیگر از اصحاب آن حضرت، مانند حسین بن سعید اهوازی و برادرش حسن، داود بن سلیمان غازی، ریان بن صلت و یاسر خادم و نیز دو امامزاده بزرگوار حضرت علی بن جعفر صادق علیه السلام (درباره وی عطاردی، ۱۳۷۳: ۲۰۱ - ۲۰۵) و حضرت عبدالعظیم حسنی علیه السلام

که هر دو به محضر مبارک امام رضا علیه السلام مشرف شدند (طوسی، ۱۴۱۵: ۳۵۹؛ عطاردی، ۱۳۷۳: ۳۸ - ۳۹) به تصویر کشیده شود، اما در این زمینه نشانی در فیلم نمی‌بینیم. در مقابل برای درک بهتر در این مجموعه تلویزیونی، برخی شخصیت‌های فرعی یا گاهی خیالی و ساختگی، مانند علی بن عثمان (با بازی مهدی فخیم‌زاده) بسیار پررنگ شده‌اند. چه نیکو بود پیام امام به شیعیانش که آن را به حضرت عبدالعظیم آموختند، در مجموعه ولایت عشق دیده می‌شد؛ زیرا این پیام آموزه‌های مهمی درباره رفتار اجتماعی دارد. (پورامینی، ۱۳۹۱: ۹۴ - ۹۵) البته در مقابل، برخی یاران آن حضرت، بسیار خوب و دقیق به تصویر کشیده شده‌اند، مانند اباصلت هروی که از یاران مخلص امام رضا علیه السلام و از تربیت‌شدگان آن حضرت بوده است (جعفریان، ۱۳۹۱: ۵۷۱) که در سریال هم شاهد چنین شخصیتی از او هستیم. گفتنی است، این نقش مهم با بازی خوب زنده‌یاد غلام‌رضا طباطبایی ماندگار شده است. به علاوه می‌شد در سریال بیش از این به برخی برادران و خواهران امام رضا علیه السلام اشاره کرد، به ویژه به امثال سید احمد یا حضرت معصومه علیها السلام و رابطه متقابل امام با آنان را به تصویر کشید. البته در سکانسی، گروهی از برادران حضرت علیه السلام مانند زید نزد ایشان می‌آیند و درباره مبارزه با حکومت جور از ایشان سؤال می‌کنند. این سکانس از نظر نمایش دادن برخورد حکیمانه امام رضا علیه السلام با سؤال و اعتراض برخی برادرانش قابل توجه است. زید معروف به زید النار، از امام رضا علیه السلام تبعیت نداشت (صدوق، ۱۴۰۴: ج ۲: ۲۵۸ - ۲۶۰) و بهتر بود در کنار نشان دادن وی، برخی از برادران نیک اعتقاد، فاضل و صالح امام مانند قاسم، اسماعیل، محمد عابد، حسین و حمزه، (عرفان‌منش، ۱۳۸۸: ۲۳۸ - ۲۳۹ - ۲۴۵ - ۲۴۹ - ۲۵۱ - ۲۵۲ - ۲۸۴ - ۲۹۴) به تصویر کشیده می‌شد تا به مخاطب القا نشود که غالب برادران آن حضرت، در خط ایشان نبوده‌اند.^۱

سفر امام رضا علیه السلام به ایران از ظرفیت بسیار بالاتری از آنچه در این مجموعه ارائه شد، برخوردار است و می‌شد از مراحل مختلف این سفر و رویدادهای مربوط به آن، بیشتر بهره برد و تصاویر و لحظات بدیعی را پیش روی مخاطب قرار داد. برای نمونه، توجه حضرت به معیشت و اشتغال مردم در ماجرای تاریخی و مشهور عبور حضرت رضا علیه السلام از کوهسنگی و دعای آن حضرت برای برکت دادن خداوند به این کوه و سفارش حضرت به ساخت دیگ‌های سنگی از این کوه؛ همچنین بخش‌هایی از سریال که مربوط به نیشابور است.^۱ در منابع تاریخی اخبار و گزارش‌های دیگری نیز مرتبط با این شهر داریم که با وجود محوریت اهل تسنن در نیشابور آن روزگار، اهمیت بیشتری می‌یابد. (عرفان منش، ۱۳۸۹: ۱۷۱ - ۱۸۸) برای نمونه، امام در خانه فردی که او را پسندیده نامیدند (از آن جهت که امام وی را پسندید) درخت بادامی کاشت. (ناجی، ۱۳۸۷: ۲۹)

احمد بن حنبل از ائمه اهل تسنن نیز از روایان از امام رضا علیه السلام بوده (طوسی، ۱۴۱۵: ۳۵۱) و نشان دادن این امر به شکل مناسب می‌توانست برای مخاطب جلوه‌ای از تقریب مذاهب اسلامی در سایه رعایت ادب اختلاف، به عنوان اصلی از سبک زندگی رضوی باشد. (میرحسینی، ۱۳۹۲)

یکی از اصول برخورد امام رضا علیه السلام با مردم مهربانی است؛ چنان که به آن حضرت امام رئوف می‌گویند. (عقیقی بخشایشی، ۱۳۸۱: ج ۱۰: ۱۳۷۹، ۱۳۸۸، ۱۳۸۹) از روایت مشهور آن حضرت این است: «مهربانی با مردم نیمی از خرد است.» (ابن شعبه حرانی، ۱۴۰۴: ۴۴۳) آن حضرت با مردم کریمانه برخورد می‌کرد و مردم به راحتی به حضور امام مشرف می‌شدند و با آن حضرت سخن می‌گفتند و نیازهایشان را بیان می‌کردند. (پورامینی، ۱۳۹۱: ۸۱ - ۸۳) مجموعه تلویزیونی ولایت عشق در نشان دادن این صفات امام موفق عمل کرده است. بارها می‌بینیم امام

رضا علیه السلام به روی مردم آغوش گشوده و به فکر آنان است. شاهد سر زدن امام به نیازمندان و دردمندان و همسفره شدن ایشان با فقیر^۱ و نیز نشستن امام با مردم در بازار^۲ و حتی عبادت امام از پیرمردی مسیحی در حال احتضار هستیم.^۳ در کنار اینها امام رضا علیه السلام مروج فرهنگ احسان است (پورامینی، ۱۳۹۱: ۸۳ - ۸۵؛ ناجی، ۱۳۸۷: ۷۷) چنان که فضل الله بن روزبهان خنجی اصفهانی، از فضایی اهل تسنن در دوره صفویه، آن بزرگوار را چنین وصف کرده است: «نیکوخصال، نیکوکار، نیکوسیرت. صاحب جود و مروت و نیکوکاری.» (خنجی اصفهانی، ۱۳۷۵: ۲۲۳، ۲۲۵) در ولایت عشق به خوبی شاهد این صفات هستیم. برای نمونه، توصیه آن حضرت به انفاق، مراعات یتیمان و کمک به ازدواج جوانان^۴ و دادن پول برای عیادت از بیماران به یکی از اصحاب را می بینیم.^۵

از اشکالات بازتابی سیره اجتماعی امام می توان به این مورد اشاره کرد: در صحنه دوم نخستین قسمت شاهد داستان محاکمه طاهره و دفاع ابن عقیل از او پس از مداخله حضرت رضا علیه السلام هستیم. این قصه، تخیلی است و استناد تاریخی ندارد، اما به هر حال شاهد حضور و مداخله ناقص و نیمه کاره حضرت هستیم،^۶ در حالی که سیره عملی ائمه اطهار علیهم السلام این گونه بود که هرگاه در مسئله ای دخالت می کردند، در مقام حل آن مسئله بودند، نه اینکه صرفاً حرفی بزنند و کنار بکشند و باقی کارها را به اصحاب و جماعت واگذارند. (میرخندان، ۱۳۹۲)

نقد ولایت عشق از منظر سیره عبادی امام رضا علیه السلام

نیایش یکی از مسائلی است که در زندگی هشتمین امام همچون دیگر امامان

۱. لوح فشرده سوم، دقیقه ۲۲.

۲. لوح فشرده چهارم، دقیقه ۴۲.

۳. لوح فشرده هفتم، دقایق ۳۵ - ۴۱.

۴. لوح فشرده دوم، دقیقه ۱۷ به بعد.

۵. لوح فشرده چهارم، دقیقه ۴۴.

۶. لوح فشرده اول، دقایق ۱۳ - ۱۶.

شیعه بسیار حضور دارد. از امام رضا علیه السلام روایت شده که همواره به اصحاب خود می فرمودند: «بر شما باد به سلاح انبیا یعنی دعا.» (کلینی، ۱۳۶۵: ج ۲: ۴۶۸) مرحوم آیت الله العظمی سید محمدباقر موحد ابطحی، ادعیه آن حضرت را در کتابی گرد آورده است. (موحد ابطحی، ۱۴۲۰: ۱۵ - ۱۱۳) بنا بر این کتاب، در مناجات های امام مضامین متعددی چون تحمید، تسبیح، شکر و ثنا و در ادعیه آن حضرت مضامینی چون طلب فرج، امن و ایمان، هدایت و ثابت قدم بودن بر آن، عافیت، شدائد، حاجات و دفع شر دشمنان و نیز ادعیه ای در زمان پذیرش اجباری ولایت عهدی دیده می شود. با وجود این، در مجموعه تلویزیونی ولایت عشق بسیار کم آن حضرت را در حال دعا می بینیم. یکی از نمونه های نادر دعای آن حضرت پس از نماز باران است که دارای متنی کوتاه است و در ادامه این سکانس فقط امام را می بینیم که دست به جانب آسمان بلند کرده است.^۱ آن متن کوتاه هم با ادعیه ای که از آن حضرت برای استسقا (طلب باران) نقل شده، متفاوت است. (موحد ابطحی، ۱۴۲۰: ۲۵، ۸۳)

امام رضا علیه السلام مانند دیگر امامان علیهم السلام در عبادت خداوند، نمونه و همواره به یاد خدا بودند و ذکر حق بر لبانشان جاری بود. (پورامینی، ۱۳۹۱: ۲۷؛ شبرای، ۱۴۲۳: ۳۱۲) چنان که باید سیره عبادی آن حضرت، در مجموعه تلویزیونی ولایت عشق در برابر دیدگان مخاطب قرار نگرفته است. ممکن است توجیه کارگردان این باشد که نشان دادن امام در حال نماز یا دیگر مناسک برای مخاطب جذاب نیست و افتادن در دام کلیشه است، اما می توان از ظرفیت های موجود بهترین استفاده را کرد و توجه امام به عبادت خدا را به مخاطب انتقال داد. برای نمونه، در همین مجموعه با نمایش بیانات امام، شاهد توصیه آن حضرت به عبادت خدا هستیم،^۲ در حالی که می شد در این

۱. لوح فشرده هشتم، دقیق ۵۳ - ۶۰.

۲. لوح فشرده دوم، دقیق ۱۷ به بعد.

مجموعه از این گونه اشارات بیشتر استفاده کرد. وقتی امام رضا علیه السلام پیراهن خود را به دعبل خزاعی شاعر نامدار هدیه دادند، به او فرمودند: «این پیراهن را قدر بدان و خوب محافظت کن که من در آن هزار شب و هر شبی هزار رکعت نماز خواندم و در آن هزار ختم قرآن به جای آوردم.» (طوسی، ۱۴۱۴: ۳۵۹) در مجموعه ولایت عشق، شاهد سکانس اهدای ردای امام رضا علیه السلام به دعبل هستیم،^۱ اما چنین کلامی در آن وجود ندارد. نمونه دیگر، گزارش رجا بن ابی ضحاک، از چگونگی عبادت امام رضا علیه السلام پس از نماز صبح است (پورامینی، ۱۳۹۱: ۲۹ - ۳۰) که می‌شد در قالب دیالوگی از رجاء (با بازی فتح‌علی اویسی) در کار وارد شود. البته نشان دادن این که امام رضا علیه السلام در مناظره با عمران صابی برای اقامه نماز در اول وقت مناظره را قطع کردند در حالی که عمران متمایل به قبول اسلام شده بود،^۲ از محاسن این مجموعه تلویزیونی است؛ زیرا بر مخاطب اثر می‌گذارد و اهمیت نماز اول وقت در ذهن او نقش می‌بندد.

در یک ارزیابی کلی، نماز عید فطر امام که ناتمام ماند و به ویژه نماز باران، از صحنه‌های موفق و ماندگار این مجموعه است که هم اثرگذاری معنوی خوبی بر مخاطب دارد و هم او را نسبت به نداشتن حسن نیت مأمون در ولایت عهدی امام رضا علیه السلام آگاه می‌کند. هرچند صحنه‌های اثرگذار رفتن امام برای نماز عید، تحت تأثیر ماجرای خیالی ترور نافرجام امام قرار گرفته است.^۳

در سیره عبادی ائمه اطهار علیهم السلام، فرهنگ عزاداری برای اهل بیت علیهم السلام، به ویژه امام حسین علیه السلام بسیار اهمیت دارد. توجه امام رضا علیه السلام به ترویج اقامه عزای اهل

۱. لوح فشرده هشتم، دقایق ۲۰ - ۲۴.

۲. لوح فشرده نهم، سکانس مناظره با عمران صابی.

۳. لوح فشرده هشتم، دقایق ۲۹ - آخر.

بیت علیه السلام در ولایت عشق به خوبی نشان داده شده؛ زیرا دو بار شاهد مرثیه‌سرایي دعبل خزاعی و گریه امام رضا علیه السلام و یاران ایشان هستیم. به علاوه امام ردای خود را به دعبل هدیه می‌کند و از او می‌خواهند همواره بیانگر شرح مظلومیت اهل بیت علیه السلام برای دوستان این خاندان باشد.^۱

افزون بر این، امام در هنگام ترک مدینه خانواده خود را جمع کرد و از آنان خواست برای رفتن ایشان گریه کند؛ زیرا دیگر برگشتی در کار نخواهد بود. پیام این گریه اعلام اجباری بودن سفر به مرو و خبر دادن از نیات سوء مأمون بود. (جعفریان، ۱۳۹۱: ۵۳۱ - ۵۳۲) در پایان این مجموعه تلویزیونی، ضمن گفت‌وگوی امام و مأمون،^۲ خلیفه به این اقدام امام اشاره می‌کند و مخاطب از آن آگاه می‌شود.

انس با قرآن مجید از دیگر جلوه‌های سیره عبادی امام رضا علیه السلام است که پیش از این در ضمن کلامی که به دعبل فرمودند، به آن اشاره کردیم. این انس حضرت به قرآن تا حدی بود که می‌توان بیان آن حضرت را گفتار قرآنی نامید. چنان که یکی از معاصران ایشان می‌گوید: «سخنان امام رضا علیه السلام و جواب‌ها و مثال‌های آن حضرت به طور کلی از قرآن برداشت شده بود.» (صدوق، ۱۴۰۴: ج ۲: ۱۹۳) در بیانات امام رضا علیه السلام در مجموعه ولایت عشق نیز به خوبی شاهد این گفتار قرآنی حضرت هستیم. برای نمونه، استدلال ایشان در برابر برادرانشان برای عدم قیام مسلحانه، مبتنی بر قرآن کریم است؛^۳ همچنین استدلال ایشان برای پذیرش ولایت عهدی در پاسخ اعتراض فردی که می‌خواست امام را به قتل برساند^۴ و همین طور منع امام از قسم خوردن به نام خداوند متعال^۵ که مبتنی بر

۱. لوح فشرده هشتم، دقایق ۵ - ۶ و ۲۰ - ۲۴.

۲. لوح فشرده دهم، دقایق ۴ - ۱۰.

۳. لوح فشرده دوم، دقایق ۵۳ - ۵۵.

۴. لوح فشرده هفتم، دقایق ۴۷ - ۵۸.

۵. لوح فشرده سوم، دقیقه ۲۲.

آیه ۲۲۴ سوره مبارکه بقره است. در سکانسی امام در برابر حاکم مدینه، گروهی مظلوم را برادر خود می‌داند و به آیه مبارکه «إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ إِخْوَةٌ» (حجرات: ۱۰) استشهاد می‌کنند. به علاوه امام در عیادت از پیرمرد محضر مسیحی، فاتحه‌الکتاب را بر وی می‌خوانند و تفسیرش را بیان می‌فرمایند و موجب مسلمان شدن آن پیرمرد می‌شوند و در برابر اعتراض فرزند وی به آیات ۱۵ و ۳۳ سوره مریم استناد می‌کنند.^۱ بنابراین فحیم‌زاده در نشان دادن انس امام با قرآن موفق عمل کرده است.

نتیجه‌گیری

در نگاهی کلی می‌توان گفت، پرداختن به رویدادهای تاریخی و اوضاع سیاسی زمانه هشتمین امام، بر فضای کلی مجموعه تلویزیونی ولایت عشق سایه انداخته بود که باعث بروز کاستی‌هایی در نمایاندن سبک زندگی رضوی شده است. از آنجا که سبک زندگی رضوی در سه محور سیره فردی، اجتماعی و عبادی قابل تبیین است، در این نقد به هر سه محور پرداخته شد. در بازنمایی سیره فردی با وجود محدودیت کارگردان در نمایش کامل شخصیت امام رضا علیه السلام، صفاتی چون شکیبایی، آراستگی، پاکیزگی و ساده‌زیستی به خوبی به نمایش درآمده و انتخاب فرخ نعمتی نیز برای ایفای نقش امام مناسب بوده است. توجه به شخصیت‌های فرعی و حتی خیالی و وجود نداشتن برخی از یاران و نزدیکان امام رضا علیه السلام در این مجموعه، به بازنمایی سیره اجتماعی آسیب‌زده و از ظرفیت‌های سفر امام رضا علیه السلام به ایران برای بازنمایی سیره اجتماعی آن حضرت نیز به میزان کافی استفاده نشده است. در عین حال مهربانی و احسان که از اصول رفتار اجتماعی هشتمین امام است، به خوبی به نمایش درآمده است. در این مجموعه

۱. لوح فشرده هفتم، دقایق ۳۵ - ۴۱.

تلویزیونی، سیره عبادی امام رضا علیه السلام چنان که باید در برابر دیدگان مخاطب قرار نگرفته است. برای نمونه، دعاهای متعددی از آن حضرت نقل شده، اما در ولایت عشق به ندرت شاهد دعا کردن ایشان هستیم. البته این مجموعه در نمایاندن برخی زمینه‌های سیره عبادی مانند انس امام با قرآن مجید و ترویج فرهنگ عزاداری موفق بوده و سکانس‌های ناتمام نماز عید امام و نماز باران نیز معنوی و اثرگذار است.

منابع

* قرآن کریم.

۱. ابن شعبه حرانی، ابو محمد حسن بن علی. ۱۴۰۴. *تحف العقول عن آل الرسول*. تصحیح: علی اکبر غفاری. قم: مؤسسه النشر الاسلامی.
۲. پورامینی، محمدباقر. ۱۳۹۱. *سبک زندگی: منشور زندگی در منظر امام رضا (علیه السلام)*. مشهد: قدس رضوی.
۳. جعفریان، رسول. ۱۳۹۱. *حیات فکری - سیاسی امامان شیعه (علیهم السلام)*. تهران: نشر علم.
۴. خنجی اصفهانی، فضل الله بن روزبهان. ۱۳۷۵. *وسیله الخادم الی المخدم در شرح صلوات چهارده معصوم*. به کوشش: رسول جعفریان. قم: انتشارات انصاریان.
۵. «سریال‌های تاریخ اسلام فخیم‌زاده». ۱۳۹۲. در: پایگاه مهدی فخیم‌زاده: <http://www.fakhimzade.com> (بازیابی در ۱۳۹۲/۱۲/۲۴).
۶. شبراوی، عبدالله بن محمد. ۱۴۲۳. *الاتحاف بحب الاشراف*. تحقیق: سامی غیری. قم: دارالکتاب الاسلامی.
۷. صدوق، ابو جعفر محمد بن علی بن بابویه قمی. ۱۴۰۴. *عیون اخبار الرضا (علیه السلام)*. تصحیح: حسین اعلمی. بیروت: مؤسسه الاعلمی للمطبوعات.
۸. طوسی، ابو جعفر محمد بن حسن. ۱۴۱۴. *الامالی*. قم: دار الثقافه.
۹. همان. ۱۴۱۵. *رجال*. تصحیح: جواد قیومی اصفهانی. قم: مؤسسه النشر الاسلامی.
۱۰. عرفان‌منش، جلیل. ۱۳۸۸. *چلچراغ شیراز*. مشهد: بنیاد پژوهش‌های اسلامی.
۱۱. همان. ۱۳۸۹. *همگام با امام رضا (علیه السلام) از مدینه تا مرو*. مشهد: بنیاد پژوهش‌های اسلامی.
۱۲. عطاردی، عزیزالله. ۱۳۷۳. *زندگانی حضرت عبدالعظیم*. تهران: انتشارات عطارد.

۱۳. عقیقی بخشایشی، عبدالرحیم. ۱۳۸۱. *چهارده نور پاک*. تهران: انتشارات نوید اسلام.
۱۴. فخریمزاده، مهدی. ۱۳۸۹. *مصاحبه با مجله زندگی ایده‌نال*. ش ۵۱. در: پایگاه راسخون: <http://www.rasekhoon.net> (بازیابی در ۱۳۹۲/۱۲/۲۳).
۱۵. فخریمزاده، مهدی. ۱۳۹۱. «ناگفته‌های فخریمزاده درباره ساخت سریال ولایت عشق» (مصاحبه)، روزنامه خراسان، ش ۱۸۳۱۴، مورخ پنج‌شنبه ۱۳۹۱/۱۰/۲۱. در: پایگاه روزنامه خراسان: <http://www.khorasannews.com/> (بازیابی در ۱۳۹۲/۱۲/۲۳).
۱۶. کلینی، ابوجعفر محمد بن یعقوب. ۱۳۶۵. *الکافی*. تصحیح: علی‌اکبر غفاری. تهران: دارالکتب الاسلامیه.
۱۷. مصباح یزدی، محمدتقی. ۱۳۹۲. «سبک زندگی اسلامی؛ ضرورت‌ها و کاستی‌ها». معرفت. ۱۸۵ (۲۲). ۵ - ۱۲.
۱۸. موحد ابطحی، سید محمدباقر. ۱۴۲۰. *الصحیفه الرضویه الجامعة*. قم: مؤسسه الامام المهدی علیه السلام.
۱۹. میرحسینی، یحیی. ۱۳۹۲. «ادب اختلاف در سیره امام رضا علیه السلام». در: پایگاه پیشینه: <http://pishine.com> (بازیابی در ۱۳۹۲/۱۲/۲۴).
۲۰. میرخندان، سید حمید. ۱۳۹۲. «نقد مجموعه تلویزیونی ولایت عشق». در: پایگاه مرکز پژوهش‌های اسلامی صدا و سیما: <http://pajuhesh.irc.ir> (بازیابی در ۱۳۹۲/۱۲/۲۳).
۲۱. ناجی، محمدرضا. ۱۳۸۷. *امام رضا علیه السلام*. تهران: دفتر پژوهش‌های فرهنگی.
۲۲. ولایت عشق. نویسنده و کارگردان: مهدی فخریمزاده. محصول سیما فیلم. ۱۰ لوح فشرده. تهران: شرکت صوتی و تصویری سروش.